

FRANTIŠEK HOFFMANN

Měnové poměry v Jihlavě
v první polovině 15. století

V posledních letech se objevila řada prací, zabývajících se jihlavským mincovnictvím,¹ dosud však nebyly vyčerpány všechny písemné prameny, které mohou přispěti k osvětlení těchto otázek. Jsou to zejména rejstříky městské sbírky neboli lozuňky a městské knihy, z nichž lze vytěžiti leccos k numismatickým otázkám. V této stati bude podán přehled poznatků, které skýtá rozbor rejstříků městské sbírky jihlavské k otázce jihlavského mincovnictví i měnových poměrů v Jihlavě vůbec v první polovině 15. století.

Městská sbírka byla hlavní oporou finančního hospodaření středověkého města. V Jihlavě byla vybírána dvakrát do roka, na jaře zpravidla k termínu sv. Jiří, na podzim k termínu sv. Havla nebo Michala. Do rejstříků se zapisovaly jednak dávky jednotlivých poplatníků, jednak vyúčtování vydání z vybrané sumy. Rejstříky městské sbírky jsou velmi cenným pramenem pro zkoumání otázek hospodářských, sociálních, národnostních, městské topografie a nikoli v poslední řadě i otázek numismatických.

Patnáct zachovaných rejstříků jihlavských z let 1425—1442² skýtá jednak několik přímých zpráv k poznání měnových poměrů v Jihlavě, jednak vyplývají některé poznatky z jejich rozboru, zejména ze součtů. Pokud není důvodů k pochybnostem o správnosti součtů kolon, dovolují vypočítat kurs ojedinělých polo-

¹ Většina z nich uvedena v přehledu V. Němečka, Jihlavské mincovnictví, v I. ročníku tohoto sborníku, str. 67n., a ve studii J. Pošváře, Jihlavská mincovna, v tomto svazku. — Za některé připomínky k této práci jsem zavázán díky doc. Dr. Em. Nohejlové—Prátové.

² Městský archiv Jihlava, Městská správa, úřední knihy.

žek, vyjádřených ve zlatých nebo dukátech, jindy pak zjistit kursovní rozdíly drobné mince.

Naskytá se nejprve otázka, jaké mince obíhaly v Jihlavě v první polovině 15. století. Převážná většina poplatníků patřila ke střední městské vrstvě a městské chudině. Proto i v rejstřících městské sbírky jsou dávky vyjádřeny především v groších a v drobné minci; jen zřídka se objevují dávky placené v minci zlaté. Nebylo tedy podstatného rozdílu proti Brnu v polovině 14. století.³

Ve dvacátých letech 15. století se počítalo již výhradně na kopy o 60 groších. Jihlava na českých hranicích se vzdávala počítání na hřivny rychleji než ostatní města moravská.⁴ Také v městských knihách se vyskytují v 15. století v zápisech převážně kopy. Naproti tomu u platů a úroků na domech se udržovalo ze setrvačnosti vytrvale počítání na hřivny.⁵

Rídké odvody dávek ve zlatých mincích se týkají uherských zlatých a dukátů neznámého původu.⁶ Byly to vesměs platby jihlavských patricijů⁷ a netřeba proto pochybovat, že šlo o skutečné zlaté mince, nikoli jen o pouhé početní jednotky. Jejich výskyt lze pokládat za svědectví, že i v této době byl udržován dálkový obchodní styk, zejména s rakouskými zeměmi a Uhrami, který je i jinak doložen některými položkami vydání z městské sbírky i zápisy městských knih. Zlaté mince mohly však pocházet také z thesaurovaných peněžních hotovostí, které se postupně vyčerpávaly, a kromě toho se udržovaly v oběhu jistě i zásluhou žoldnéřů, ať již pocházely ze žoldu či z kořisti.

V řadě případů lze zjistit pomocí zlatých mincí kurs groše, který proti zlatému klesal z 25 grošů r. 1424 na 26 grošů kolem r. 1430:

³ Srv. B. Mendl, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, úvod 164.

⁴ Doklady o počítání na hřivny o 48, 56 a 64 groších v Jihlavě na př. v edici J. A. Tomaschka, *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XIII.–XVI. Jahrhundert*, Innsbruck 1868, str. 388. — Na příklad ve Znojmě se v téže době částky uvedené v kopách vyjadřují ještě nadto i v hřivnách. Z četných položek vyjádřených obojím způsobem, lze zjistit, že hřivna odpovídala tehdy 64 grošům. Výkyvy výše či níže jsou vysvětlitelné různou hodnotou drobných mincí. Příklady viz ve fragmentární edici rejstříků znojemské městské sbírky, A. Neumann, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1930, str. 163, 169, 180 a j. Srv. též K. Polesný, *Hospodářství města Znojma v l. 1421–1422*, *Od Horácka k Podyjí* 8, 1931, str. 225; J. Durdík, *Znojemské puškařství, Historie a vojenství* 1955 č. 1, str. 55; K. Castelin, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*, Praha 1953, str. 206.

⁵ Četné příklady v zápisech těchto platů v městské knize jihlavské III. a IV.; Městský archiv Jihlava, úřední knihy. V rejstřících městské sbírky se objevila hřivna jen ojedinele.

⁶ Floreni a floreni novi, vyskytující se v rejstřících, byly totožné a šlo většinou o uherské zlaté, i když v soudobých jihlavských pramenech jsou i zmínky o rýnských zlatých, na př.: pro expensis ipse Bavarus sustulit unum Rynensem florenum. Městská kniha jihlavská III, fol. 80b, r. 1423. Naproti tomu dukáty ukazují odlišný kurs, jak uvedeno níže.

⁷ Na př. 11. poplatnice II. čtvrti v rejstříku 5, 6, 7. Srv. F. Graus, *Krise feudalismu ve 14. století*, *Sborník historický* 1, 1953, str. 77.

1424 — městská kniha III., fol. 75b — 25 gr.

1426 podzim — rejstřík 3, vydání, pag. 20a — 25 gr. 5 d.

1427 podzim — rejstřík 5, 11. poplatník II. čtvrti, 5. poplatník IV. čtvrti — 25 gr. 5 d.

1428 jaro — rejstřík 6, 11. poplatník II. čtvrti — 25 gr. 5 d.

1428 podzim — rejstřík 7, 7. poplatník Špitálského předměstí — 26 gr.

1429 podzim — rejstřík 9, vydání, pag. 19 b — 26 gr.

1430 podzim — rejstřík 11, vydání, pag. 23b — 26 gr.⁸

Ukazuje se tedy, že v Jihlavě měl groš vůči zlatému horší kurs než v soudobých Čechách, a že na Moravě se měnové poměry lišily od Čech.⁹ Výklad tohoto zjevu vyžaduje především dalšího zkoumání moravského oběživa odborníky numismatiky. Nicméně lze vyslovit domněnku, že se tímto způsobem hospodářsky projevilo postavení Jihlavy a moravských měst na straně nepřátel husitství. Zatím co v Čechách došlo k určité stabilisaci měny vlivem plateb a kořisti z ofensivních rejsů do okolních zemí, byla Morava a zejména její města vyčerpávána neustálým odrážením husitských náporů. Podobně jako na Moravě tomu bylo i v sousedních zemích.¹⁰ Také tyto doklady ukazují, že Morava stála co do poměru k husitství uprostřed mezi husitskými Čechami a protihusitskými zeměmi sousedními.

Řídké doklady o dukátech, které nikterak nelze ztotožňovat se zlatými, ukazují kurs 24 grošů, tedy nižší než zlaté:

1428 podzim — rejstřík 7, 11. poplatník II. čtvrti — 24 gr.

1430 jaro — rejstřík 10, 45. poplatník III. čtvrti — 24 gr.¹¹

Ze součtů v rejstřících vyplývá ustálený poměr 7 penízů (denarii) nebo 14 haléřů (hallenses) za 1 groš.¹² Místy se však projevily určité rozdíly, které jsou výsledkem prostých omylů, jindy zaokrouhlení haléřů i penízů, někdy je zaviniily dodatečně připsané částky, podle nichž již součty nebyly upraveny, a konečně jsou výsledkem kursovních rozdílů drobné mince. V této souvislosti nás zajímá jen poslední možnost. V rejstřících jsou přímé doklady o tom, že také v Jihlavě obíhaly špatné groše¹³ i špatná drobnější mince.¹⁴ Bohužel ojedinělé zprávy nedo-

⁸ Ostatní vztahy, kde se vyskytují zlaté, jsou nejisté pro nespolehlivost součtů.

⁹ K poměrům v Čechách srv. K. Castelin, Česká drobná mince, str. 187, a zejména tabulky na str. 188 a 191.

¹⁰ Castelin, l. c. 192.

¹¹ Srv. K. Castelin, O českých dukátech 14. století, Num. čas. 19, 1950, str. 55n.; *týž*, Účty hradu Karlštejna a husitské mincovnictví, Num. listy 7, 1952, str. 113–115; *týž*, Česká drobná mince, str. 153 a 188.

¹² Přehled ražeb a měnových poměrů na Moravě v 15. století viz Em. Nohejlová-Prátová, Nález v Kyjově (mince s IO). Příspěvek k moravskému mincovnictví. NČČsl. 19, 1950, str. 97n. Srv. též Castelin, Česká drobná mince.

¹³ 2 grossi malí; rejstřík 2, 16. poplatník I. čtvrti. Srv. níže o kontramarkování.

¹⁴ Reliquimus... de malis denariis pro 10gr. et 11h. Rejstřík 4, pag. 18a, vydání.

volují učinit si o tom přesnější představu.¹⁵ Pro městské hospodářství je důležitá skutečnost, že položky o ztrátách na špatných mincích se vyskytují v jihlavských rejstřících na rozdíl od Brna poloviny 14. století jen výjimečně. Lze z toho soudit, že špatné mince nebyly přijímány v Jihlavě v nominální hodnotě bezvýhradně, anebo že ztráty nebyly vždy vyúčtovány, což je při pravidelně neúplném vyúčtování vydání pravděpodobnější.

Jiné zmínky z rejstříků přispívají k poznání, jakou měrou se podílelo jihlavské stříbro na mincování moravských markrabat. Již v r. 1391 byl slib dvou centnýřů stříbra markraběti Joštovi se strany jihlavské městské rady příčinou k bouři.¹⁶ Zdá se, že tato okolnost nebyla dosud vzata v úvahu v pracích o ražení mincí markrabětem Joštem.¹⁷

V rejstříku svatohavelské sbírky z r. 1425 se objevují ve vydáních položky, které osvětlují ražení mince markrabětem Albrechtem v následujícím roce. Několik jihlavských patricijských podnikatelů poskytlo tehdy Albrechtovi stříbra za 32 kop a 32 grošů.¹⁸ Poněvadž jihlavské dolování neustalo úplně ani v husitských válkách a v klidnějších obdobích byly činěny hned pokusy o jeho obnovení, lze soudit, že Jihlavští poskytli Albrechtovi více stříbra i v jiných letech, i když se to neprojevilo ve vydáních městské sbírky, nebo v letech, z nichž se rejstříky nezachovaly.¹⁹

O ražení mincí v Jihlavě rejstříky samé neposkytují přímých zpráv. V Jihla-

¹⁵ Roku 1430 bylo ztraceno na 6 kopách „male pecunie“ 90 grošů, t. j. 25%; rejstřík 11, pag. 22b, vydání. Nelze zjistit, v jakém poměru byly zastoupeny v těchto peněžích groše, peníze a haléře. K přesnějším závěrům o poměrech v Brně ve 14. stol. mohl dojít B. Mendl, *Knihy počtů, úvod* 164–168. O sociálním dosahu špatné hodnoty drobné mince F. Graus, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949, str. 185n.; *týž*, *Krise feudalismu*, str. 82. — Srv. též Em. Nohejlová–Prátová, *Neznámé drobné mince Karla IV.*, Num. sborník 1, 1953, str. 61–63.

¹⁶ CDM 12, 53n., č. 65. — O mincovních machinacích jako podnětech k sociálním nepokojům F. Graus, *Krise feudalismu*, str. 83.

¹⁷ O mincování Joštově kromě všeobecnějších prací Em. Nohejlová–Prátová, *Moravská mincovna markraběte Jošta*, NČČsl. 9, 1933, str. 45–70; *táž*, *Nález v Kyjově*; K. Castelin, *O brněnské mincovně za markraběte Jošta*, Num. listy 8, 1953, str. 103–105; *týž*, *Peníze Joštovy*, Num. listy 9, 1954, str. 16–24.

¹⁸ Rejstřík 2, pag. 23a, 24a, vydání. Srv. Em. Nohejlová–Prátová, *Peníze města Jihlavy z poloviny 15. století*, Num. listy 10, 1955, str. 4. Nedopatřením — sečtením položek z rozpisu i sumáře vydání — uvedena konečná částka ve dvojnásobné výši 65 kop 4 gr. Podobně i Němeček, *Jihlavské mincovnictví*, str. 79. — O mincování Albrechtově viz Em. Nohejlová–Prátová, *Nález v Kyjově*, str. 108. K tomu Albrechtovy listy v městském archivu brněnském, listiny, 22. září 1426, Láva, a 9. prosince 1426, Vídeň (regest druhého otiskl A. Neumann, *Nové prameny*, str. 64 č. 26). List z 27. března 1426, o němž se zmiňuje Šujan, *Dějepis města Brna*, 2. vyd. 1928, str. 211, je patrně totožný s prvním z uvedených dvou listů. Srv. J. Pošváb, Num. listy 6, 1951, str. 98, a *týž*, Num. listy 7, 1952, str. 62–63.

¹⁹ Po rejstřících městské sbírky z r. 1431 se zachoval další teprve z r. 1438 a další z r. 1442.

vě se mincovalo nepochybně ve 13. století.²⁰ Počátkem druhé poloviny 14. století se objevuje v městských knihách — které jsou zachovány teprve od té doby — v řadě zápisů monetarius a jeho syn Vavřinec.²¹ Je však velmi pravděpodobné, že nešlo o minciře, nýbrž o přepalovače nebo směnárníka, který se mohl dobře uplatnit ve městě s rozvinutým dálkovým obchodem.²² Zatím co tedy o 14. století není určitějších zpráv, byla ražena mince v Jihlavě určitě v 15. století. Dosud nepovšimnuta zůstala zmínka v popise Jihlavy, připojeném k učebnici rétoriky jihlavského původu o ražení mincí jihlavskými měšťany. Podle ní mincovali v Jihlavě nejméně ve druhém desetiletí 15. století dva měšťané, Jan Magdalenin a Zlatník.²³ I když charakteristika některých jihlavských patricijů v této rétorické příručce je nabubřelá a místy nepostrádá ironických rysů, netřeba pokládat zprávu o ražení mince za nespolehlivou.

V rejstřících městské sbírky by nasvědčovala soudobému mincování jen přítomnost poplatníka preněře.²⁴ V 50. letech téhož století jsou neurčité a v 60. letech bezpečné zprávy o městské měně.²⁵ Z toho vyplývá, že v Jihlavě byla ražena mince od 13. století a po přestávce ve 14. století znovu v 15. století. Ze zprávy o dvou měšťanech razících minci je zřejmé, že jako ve 13., i ve století 15. bylo městské mincování svěřeno nebo postoupeno několika měšťanům.

Tyto písemné zprávy mohou být prozatím jen zčásti konfrontovány s nálezy mincí. Mince ražené ve druhém desetiletí 15. století, a snad i dříve a později, by mohly být ztotožněny s určitou pravděpodobností se čtyřhrannými ražbami s obra-

²⁰ Přes pochybnosti J. Meznika, Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy, Sborník archivních prací 4, 1954, str. 25, pozn. 151, šlo o mincovnu. Kromě práce V. Němečka, Jihlavské mincovnictví, str. 71n., srv. zejména studii J. Pošváře v tomto sborníku, kde také kriticky shrnuta dosavadní literatura.

²¹ Městská kniha jihlavská I, fol. 13a, r. 1361; fol. 29a, r. 1362; fol. 30b, r. 1362; fol. 34b, r. 1362; fol. 37b, r. 1363; fol. 38a, r. 1363; fol. 60a, r. 1366. Není vyloučeno, že tyto zprávy, uvedené podle výpisů E. Schwaba v jeho písemné pozůstalosti, uložené v Městském archivu jihlavském, bude možno soustavným průzkumem městských knih ještě doplnit.

²² K významu termínů monetarius a magister monete srv. J. Pošvář, O umístění brněnské mincovny, Num. listy 6, 1951, str. 93; Em. Nohejlová—Prátová, Nález v Kyjově, str. 107, pozn. 133, a táž, Význam moravských nálezů mincí, Num. listy 10, 1955, str. 111—112.

²³ Candela Rhetoricae. Eine Anleitung zum Briefstil aus Iglau. Vydal W. Wattenbach ve XXX. svazku Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Zmíněné místo zní takto (zvláštní otisk, str. 14): *Permutacio*. Inde Johannes Magdalene cum aurifabro gigante³ quantitas, cristofore magnitudinis excedentes mensuram. *Translacio*. Qui in suorum gutturum incude monetam⁴ fabricant velud Wracislawyenses et Swydnyczenses, dicendo: Ach hyte wyr eyn tupheleyn. — 3) I. c. gigantee. 4) *Monete*. Vorher fehlt *incude*; am Rande ist ergänzt: in cute.

²⁴ Jorg prener sartor; rejstříky 1 a 2, 58. poplatník I. čtvrti, r. 1425. Je možné, že jde o bývalého preněře, který se stal krejčím, anebo již jen o příjmení.

²⁵ K tomu srv. uvedené práce Němečkovu a Pošvářovu.

zem orlice a písmenem I.²⁶ Že šlo o peníze méně hodnotné, tomu nasvědčuje nárazka na Svídnické, proslulé špatnou mincí. Pokud jde o jiné nálezy, byly vysloveny pochybnosti zejména o přiřčení kruhových peněz s písmenem I Jihlavě; řada okolností však svědčí, že jde o mince ražené v Jihlavě někdy od poloviny 15. století.²⁷

Často se setkáváme s otázkou, kde byla v Jihlavě mincovna. Zdá se, že nikdy nebude zjištěno místo, kde stávala mincovna ve 13. století. Jan Magdalenin, který ve druhém desetiletí 15. století razil minci spolu se Zlatníkem, bydlel ve 20. letech v přední části Židovské, dnes Brožíkovy ulice. Není však pravděpodobné, že tam razil minci. Kde byla ražena mince v polovině téhož století, nelze prozatím říci. Dnes je nazýván mincovnou rohový dům na východní straně náměstí u ulice zvané podle něho U mincovny. Je to název nový, neboť v 15. století i později byla tato ulice zvána Farní nebo „Ke dvoru plebánovu“ podle dvora, který stával vedle farního kostela sv. Jakuba.²⁸ Název U mincovny se objevuje teprve od 19. století. Dům zvaný dnes mincovna byl v první polovině 15. století prostý měšťanský dům, podobně jako protější domnělý horní soud.²⁹ Horní soud byl po několika století totožný s městským soudem a kromě rychtáře i s městskou radou; zasedal nepochybně na rychtě a později na radnici. Název horní soud pro jinou budovu než radnici je patrně smyšlenka z romantického období na počátku 19. století a totéž platí asi o domnělé mincovně.

Jihlava jako jediné město českých zemí sáhla počátkem dvacátých let 15. století ke kontramarkování českých grošů.³⁰ Kromě hospodářského významu jako prostředku k odlišení hodnotné mince od špatné³¹ mělo toto opatření mimořádný

²⁶ Srv. *Em. Nohejlová—Prátová*, *Nález v Kyjově*, str. 112.

²⁷ Diskusi o této otázce v Numismatických listech uzavřela *Em. Nohejlová—Prátová*, *Peníze města Jihlavy z poloviny 15. století*, Num. listy 10, 1954, str. 1n. Srv. též uvedenou práci *Němečkovu a Pošvářovu*.

²⁸ Místopisná data podána podle místopisu, zpracovaného podle rejstříků městské sbírky a zápisů městské knihy jihlavské III. a IV.

²⁹ T. zv. horní soud patřil v 1. polovině 15. stol. Janu Kussyczertovi, později Jaxovi z Prahy, Hanuskovi Friduschovi z rychtářské rodiny Pilgramerů a jeho potomkům. Majitelé tohoto domu, ze kterého se platilo při jedné dávce kolem 26 grošů, patřili vesměs k jihlavským patricijským rodům. T. zv. mincovna náležela od 20. do 40. let postupně Janu tesaři, Prokopu krejčímu a Jankovi krejčímu, tedy řemeslníkům ze střední městské vrstvy. Tomu odpovídá i nižší dávka 10 grošů.

³⁰ V rejstřících městské sbírky není k této otázce žádných dokladů. O zmínkách z městských knih jihlavských, naznačujících kontramarkování, srv. studii *J. Pošváře* v tomto sborníku. V této a ve výše zmíněné studii Němečkově shrnuta také dosavadní literatura k jihlavskému kontramarkování.

³¹ Doklady o špatné minci, obíhající v Jihlavě, viz výše. — Zdali při kontramarkování převažovaly motivy politické či hospodářské, nelze prozatím dobře rozhodnout. V předhusitské Jihlavě hrál velkou roli obchod a dalo by se předpokládat, že Jihlavští si chtěli kontramarková-

význam právně politický. Není sice potvrzením toho, že Jihlava měla v první polovině 15. století mincovní právo, ale ověřováním státní mince vlastním znamením — nadto ještě svémocně prisvojeným — se postavila po bok německým říšským městům a dala i tímto způsobem výrazně najevo svůj odmítavý postoj k českému státu či přesněji k jeho soudobým husitským představitelům.

ním zajistit dobrou minci, které by bylo možno užívat v obchodě, zejména dálkovém. Snaha o udržení obchodních styků i za husitských válek je dosvědčena i jinými okolnostmi. Podobnou motivaci podkládá *E. Schwab* i ražbám jihlavských mincí ve 2. polovině 15. století (*Nachrichten über die Münzstätte zu Iglau, Der Münzensammler* 7/1934, č. 73/75, str. 4). Naproti tomu většina dosud známých nálezů je z blízkého okolí Jihlavy na cestě k Humpolci a Ledči nad Sázavou. Jihlavští přicházeli do těchto míst od r. 1422 do 30. let asi zřídka, neboť byla z větší části v moci husitů. Jak ukázala *Em. Nohejlová—Prátová*, mohou proto pocházet některé nálezy z tažení Zikmundova r. 1421—1422; ostatní jsou asi z jihlavských peněz, jež se dostávaly jednotlivě obchodem či jiným způsobem do rukou nepřátel Jihlavy. Poněvadž písemné prameny k tomu již sotva vydají svědectví, mohou otázku jihlavského kontramarkování osvětlit jen další nálezy mincí.